

SLOVENSKE ETNOGRAFSKE PRVINE V SLOVAROPISJU

Maja Đukanović
Filološki fakultet, Beograd

UDK 39(=163.6):81'255.2:81'374

Etnografske prvine zajemajo leksiko, ki izraža nacionalno identiteto in sodi v kategorijo neprevedljivega. V prispevku je obravnavana problematika predstavitve etnografskih prvin tako v slovenskih slovarjih kakor v teoriji prevajanja; prispevek obravnava uporabnost predstavitve etnografskih prvin v slovarjih ter predstavlja načine prenosa tovrstne leksike v jezik prevoda. Določeno besedo, ki nima neposredne ustreznice v tujem jeziku, lahko namreč predstavimo opisno, z opisnim prevodom, približnim prevodom ali pa z uvajanjem izposojenke.

slovaropisje, etnografija, brezekvivalentna leksika

This article addresses issues concerning the representation of ethnographic elements in Slovene dictionaries, as well in translation theory. Ethnographic elements include words that express national identity and are untranslatable. The article also looks at the utility of ethnographic elements in dictionaries and represents ways of translating that kind of lexis. A specific word can be translated by a descriptive translation or by introducing a loanword if there is no immediate translation.

lexicography, ethnography, untranslatable words

Uvod

Etnografske prvine¹ so tiste, ki izražajo nacionalno identiteto; etnološko, zgodovinsko in geografsko-klimatsko izkušnjo ustvarjalca besedila v izvorniku, ki naj bi bila posredovana govorniku nekega drugega jezika. Teorija prevajanja jih uvršča v t. i. brezekvivalentno leksiko; zanje velja, da v jeziku prevoda nimajo ustreznice. Čeprav nam sodobni mediji omogočajo zelo podrobno poznavanje tujih posebnosti, so takšne jezikovne prvine še vedno problematične za prevajalce, pa tudi za tiste, ki se učijo tujega jezika. Proces usvajanja drugega/tujega jezika med drugim zajema seznanjanje s kulturnim in zgodovinskim izročilom, s posebnostmi okolja, v katerem se ta jezik uporablja. Tovrstno besedje pogosto sodi v kategorijo neprevedljivega in zahteva posebna pojasnila. Prispevek

obrnava vprašanje predstavitve slovenske nacionalno specifične leksike v slovenskih slovarjih in obravnavo tovrstnega izražja v teoriji prevajanja.

Etnografske prvine v teoriji prevajanja

Teorijo prevajanja načeloma zanima obravnava prenosa tistih jezikovnih prvin, ki niso skupne jezikoma, ki sodelujeta v prevajalskem procesu. Gre za elemente, ki so del besedja ali del slovničnih kategorij. Definicije prevajanja nihajo med tistimi, ki vsako izražanje razumejo kot prevajanje (vsako izražanje je pravzaprav pretvarjanje nekih misli in idej v besede ali druga izrazna sredstva), in tistimi, ki menijo, da prevajanje sploh ni mogoče, ker ne moremo v drugem jeziku nikoli izraziti celotnega pomena besed in idej, ki jih te besede vsebujejo.

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta Standardni srpski jezik: sintaksička, semantička i pragmatička istraživanja, broj 178004, Ministrstva Republike Srbije za znanost in izobraževanje.

Prevajati pomeni pretvarjati enote določenega jezikovnega sistema v enote drugega oziroma predstavljati posamezne zunajjezikovne vsebine iz enega jezika v drugega. Teoretik prevajanja Ivir (1985) razlaga, da pomeni prevajati iskati bodisi formalni korespondent bodisi pomenski ekvivalent. Formalni korespondent razume kot pomensko ali slovnično prvino, ki obstaja v jezikovnem sistemu dveh (ali več) jezikov in zavzema približno enak položaj. Pri tem procesu prevajanja običajno ni večjih težav, saj dodatne razlage niso potrebne. Prevodni ekvivalenti oziroma pomenske ustreznice pa so izziv tako za prevajalce kot za teoretike prevajanja, saj se k njim zatečemo takrat, ko v prevajanem besedilu najdemo nekaj »neprevedljivega«.

Neprevedljive prvine delimo na besedne (leksikalne) in slovnične. Teorija prevajanja navaja med neprevedljivimi besednimi prvimi lokalizme, lastna imena, frazeologizme, besedne igre itn. V nekem besedilu zaznamujemo kot neprevedljive tiste besede, ki jih ni v večjem slovarju ali pa so razložene opisno. Neprevedljive slovnične prvine pa so tiste slovnične prvine, ki v enem jeziku obstajajo, v drugem pa ne (slovenska dvojina, slovanski glagolski vid, germanski člen itn.).

Problem prevajanja »neprevedljivega« je v prevajalski literaturi deležen precejšnje pozornosti. Civilizacijske prvine neke kulturne dediščine je namreč treba vtkati v obliko kulturne dediščine, iz katere izhaja jezik prevoda. Vlahov in Florin (1980) v ta namen uvajata termin *realija*, v slovenščini je zaživel termin *lokalizem*, leksikologija uporablja termin *brezekvivalentna leksika* (Zgusta 1991), v rabi pa so še termini *eksotizem*, *barbarizem*, *etnografizem* in drugi, redkejši izrazi. Gre za besede, ki so značilne za življenje nekega naroda, za njegovo kulturo, šege in navade, družbeni in zgodovinski razvoj, ki praviloma nimajo ustreznice v drugih jezikih, lahko pa sčasoma postanejo internacionalizmi.

V prevodni analizi, pri kateri gre za kontrastiranje kategorij enega in drugega jezika, je pogosto poudarek na takšnih prevodnih

ekvivalentih oziroma lokalizmih. Ti so namreč najopaznejši nosilci nacionalnega in zgodovinskega kolorita (Vlahov, Florin 1980), njihovo prestavljanje v drugi jezik pa zahteva implantacijo malo znanih ali neznanih prvin v drugi jezik. Gre za tiste prvine, ki vzpostavljajo vez med določenim besedilom in domačim bralcem; prvine, ki naj bi literarno delo »podomačile«, ki naj bi bile del bralčevega vsakdanjega okolja ali kolektivne zgodovinske in civilizacijske zavesti. Ravno tisto, kar je domačemu bralcu znano, v jeziku prevoda zveni povsem tuje. Na drugi strani mora prevajalec ohraniti barvo izvirnika, mogoče vsaj odtenek, in s tem bralcu prevoda omogočiti neke vrste stik z izvirkom oziroma stik s kulturo in književnostjo, iz katere izhaja.

Brezekvivalentna leksika v leksikografiji

V leksikografiji se problem brezekvivalentne leksike načeloma odpravi z uporabo eksplanatornega ekvivalenta oziroma pojasnjevalne ustreznice (Zgusta 1991: 301–302). Geslo v slovarju ponavadi vsebuje informacijo o določeni brezekvivalentni besedi in njeno pojasnilo. Glede na tip slovarja pojasnilo niha med minimalnim in enciklopedijskim, toda prevajalcu ne nudi prave rešitve.

O slovenski brezekvivalentni leksiki s stališča leksikologije je pisala K. Zakrajšek (1991: 308), ki med drugim sklepa tudi, da je težje prenesti pragmatično kot pomensko ravno.

Na prevajanje oziroma uvajanje brezekvivalentne leksike v jezik prevoda ima velik vpliv razvoj komunikacijskih sredstev. Za sodobnega spremljevalca dogodkov skoraj ni več neznanih civilizacijskih prvin sodobnega sveta. Hiter razvoj medijev in kulturna povezava vplivata na boljše splošno medsebojno poznavanje narodov ter na uvajanje posameznih lokalizmov v internacionalizme. Včasih prevodna literatura, danes pa elektronski mediji uvajajo leksiko iz enega jezika v drugega ter globalizirajo besedni zaklad

posameznika. Na ta način se oblikuje nova oblika kolektivne zavesti in izkušenj.

Tabela 1 ponazarja različne tipe neprevedljivega besedja, izhajajoč iz temeljne študije o lokalizmih oziroma brezekvivalenti leksiki Vlahova in Florina. Najštevilnejši so lokalizmi, med katerimi najdemo najpogosteje etnografske, geografske in družbenopolitične. Med neprevedljive prvine sodijo še frazeološki, reki in stalne besedne zveze, osebna imena in ogovarjanje ter verjetno za prevod najbolj zapletene besedne igre in dovtipi.

Slovenska etnografska leksika

V Tabeli 1 so navedeni »tipični« slovenski izrazi, besede, ki so del slovenske identitete, bodisi kot del vsakdanjega življenja bodisi kot del zgodovinsko-kulturnega izročila. Takšno besedje predstavlja del slovenske vsakdanjosti, slovenske posebnosti, ki morajo biti v prevodih oziroma v predstavljanju Slovenije in njene kulture ohranjene, da bi zaživele v drugih jezikih kot slovenizmi.

Tabela 1

Etnografske realije		
vsakdanje življenje	hrana	<i>zaseka, potica</i>
	pijača	<i>cviček</i>
	oblačila	<i>avba</i>
	glasba/ples	<i>povštertanc</i>
	prevozna sredstva	<i>lojtrski voz</i>
	delo	<i>kozolec</i>
kultura	likovna umetnost	<i>panjske končnice</i>
	folklor	<i>jurjevanje</i>
	tradicija	<i>desetnica</i>
	mitologija	<i>gozdni škrat</i>
Geografski pojmi		
fizična geografija	<i>kraška burja</i>	
endemična favna in flora	<i>človeška ribica</i>	

V brezekvivalentno leksiko pogosto sodijo besede, ki so v slovarjih zaznamovane kot arhaične, etnografske ali narečne. Za posamezne besede je težko oceniti, koliko se sploh še uporabljajo v vsakdanjem življenju

in koliko so znane povprečnemu govorniku slovenskega jezika, druge pa so v živi rabi in so del slovenske prepoznavnosti v tujini (npr. *cviček, teran, potica, zaseka, panjske končnice* itn.).

V Tabelah 2–5 je navedenih nekaj primerov predstavitve leksike s področja etnografije v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), *Slovensko-angleškem slovarju* (Slo.-ang.) in *Slovensko-srbskem slovarju* (Slo.-srb.).

Tabela 2

zaseka	
SSKJ	prekajena ali neprekajena sesekljana, grobo mleto začinjena slanina: <i>namazati zaseko na kruh; zabeliti z zaseko; žlica zaseke</i>
Slo.-ang.	minced lard
Slo.-srb.	grubo mlevena i začinjena slanina (kao vrsta namaza)

Za eno tipičnih slovenskih jedi v SSKJ ni označeno, da gre za etnografsko prvino, beseda je predstavljena kot sodobna, v vsakdanji rabi. V angleščini in srbsčini je predstavljena z opisom, brez konkretne rešitve za uporabnika slovarja.

Tabela 3

kozolec	
SSKJ	lesena, od strani odprta stavba za sušenje žita, krme: <i>jemati snope iz kozolca; sušiti v kozolcu; prenočil je pod kozolcem</i> dvojni ali vezani kozolec: dva vzporedna kozolca, zvezana s skupnim ostrešjem; kozolec dvojni; agr. stegnjeni kozolec: ki ima okna v eni vrsti; žični kozolec: kozolcu podobna naprava za sušenje krme; kozolec na rep: dvojni kozolec s podaljškom
Slo.-ang.	corn-rack, drying-frame, drvingrack
Slo.-srb.	drvena natkrivena konstrukcija otvorenih stranica koja služi za sušenje sena

Tudi kozolec kot tipično slovensko gospodarsko poslopje je v SSKJ predstavljen podrobneje kot v dvojezičnih slovarjih; poleg

nekaj primerov rabe so predstavljene tudi različne vrste kozolcev z dokaj podrobnim pojasnilom. Slovensko-*angleški slovar* nudi kalk *corn-rack*, *drying-frame*, Slovensko-srbski slovar pa opisno pojasnilo.

Tabela 4

avba	
SSKJ	etn. žensko pokrivalo gorenjske ljudske noše z okroglim oglavjem in bogato vezenino nad čelom: <i>na glavi je imela visoko avbo; ženske v avbah in pečah</i>
Slo.-ang.	coif, cap, headdress
Slo.-srb.	kapa u gorenjskoj narodnoj nošnji

V SSKJ je avba označena kot etnografska beseda, saj gre za del narodne noše, ki v sodobnem življenju ni v vsakdanji rabi. V angleščino je prevedena z nevtralnimi pojmi *coif*, *cap*, *headdress*, v srbsščino pa opisno.

Tabela 5

desetnica	
SSKJ	etn. po ljudskem verovanju deseta hči, ki mora z doma po svetu: <i>desetnica brez doma</i>
Slo.-ang.	/
Slo.-srb.	/

Beseda desetnica, ki sodi v slovensko tradicijo, je v SSKJ označena kot etnografska (v pojasnilu piše, da je *po ljudskem verovanju deseta hči*), v slovensko-angleškem in slovensko-srbskem slovarju pa je sploh ni. Lahko bi sklepali, da je avtorji niso uvrstili v besedišče zato, ker je v sodobnem jeziku redko rabljena.

V okviru etnografskih in geografskih realij so ponazorjeni neprevedljivi elementi, in sicer lokalizmi, ki so najštevilnejši in se tudi najpogosteje pojavljajo v najrazličnejših tipih besedil. Redkeje, večinoma v umetnostnih besedilih, prevajalci zasledijo frazeologizme, reke in stalne besedne zveze. Poseben problem predstavljajo lastna imena, zlasti če so polnopenska in imajo določeno stilno vrednost, ter ogovarjanje, za katerega veljajo v različnih jezikih in kulturah različna pra-

vila. Najredkeje se najdejo besedne igre in dovtipi, predvsem v poeziji, otroški književnosti in humorističnih delih.

S splošno globalizacijo mnogi lokalizmi prehajajo v internacionalizme, drugi pa iz sodobne prehajajo v zgodovinsko brezekvivalentno leksiko. Področje njihove »nerazumljivosti« se spreminja: lokalizmi, ki so bili sodobni in živi za povprečnega slovenskega bralca, prehajajo v zgodovinske, zato mora pojasnilo zanje iskati v slovarjih in leksikonih, hkrati pa mu je povsem razumljiva marsikatera tuja, prevzeta beseda.

Način prevajanja tovrstnega besedja je v veliki meri odvisen od tega, kakšen je tip izvirnega besedila in komu je besedilo namenjeno. Prevodi, namenjeni povprečno izobraženemu bralcu (in ti so najštevilnejši), se prilagajajo tipu besedila; lahko je pisno ali govorno, leposlovno, časnikarsko, filmsko ali kakšno drugo. V leposlovju je vedno možna opomba, vendar je med prevajalci zelo nepriljubljena, ker prekine poglobljeno branje. Pogosteje je v rabi v šolskih izdajah, kjer so pojasnila bolj potrebna kakor v izdajah za odrasle. Prevajalci se zatekajo tudi k pojasnilom v samem stavku. Vendar sta ti dve rešitvi možni le pri prevajanju lokalizmov, ne pa tudi v ostalih primerih.

Prav tako so posebnost lastna imena. Običajno jih ne prevajamo, razen če gre za določen stilni efekt v zvezi z njihovim pomenom ali akustično podobo. Spreminjanje je dovoljeno in zaželeno tudi v primerih, ko tuje ime v jeziku prevoda zveni vulgarno ali ima kakšne druge asociacije. Lastno ime prav tako določi kraj in čas dogajanja leposlovnega besedila; npr. Micka, Francka in Francelj nastopajo v slovenski vasi pred določenim časom. Lastna imena nedvomno najprej pokažejo poreklo in nacionalno pripadnost v besedilu predstavljenih oseb.

V prevodnih besedilih nastopajo tudi imena domačih živali, ki so večinoma tipska in jih je v leposlovnih besedilih dovoljeno prevajati oziroma spreminjati. Ravno tako je včasih dovoljeno prevesti ime nekega mesta,

Tabela 6

Prevajalska rešitev	Postopek	Primer	
		slovenščina	tuj jezik
kalk	dobesedni prevod	<i>kozolec</i>	<i>drying-frame</i> (ang.)
adaptacija	beseda iz tujega jezika je prilagojena slovničnim in fonetičnim pravilom jezika prevoda	<i>kisla repa</i>	<i>kisela repa</i> (srb.)
generalizacija	raba splošnega termina, ki zajema tudi to besedo	<i>avba</i>	<i>coiffe</i> (fr.)
opisni prevod	opis določenega pojma namesto uporabe tujke	<i>teran</i>	<i>red-wine</i> (ang.)
raba funkcionalnega ekvivalenta	raba tistega pojma, ki je običajen v jeziku prevoda	<i>potica</i>	<i>štrudla</i> (srb.)

kadar ime vsebuje tudi semantično informacijo o tem, v kakšen kraj je postavljeno literarno delo. Zemljepisnih imen, ki so ustajena, ni dovoljeno spreminjati.

Prevodi strokovnih besedil morajo biti popolnoma natančni. V teh primerih niso dovoljena nikakršna prilagajanja imen, nazivov itn., zaželeno pa so pojasnila. V strokovnih besedilih je pogosto bolje uporabiti tujko kakor pa na vsak način iskati domačo ustreznico in s tem narediti strokovnjakom besedo nerazumljivo.

Prevajalske rešitve »neprevedljivih« prvin

Kljub temu, da so etnografske prvine najpogostejše »neprevedljive«, so možne nekatere prevajalske rešitve: lahko se odločimo za približen prevod, opisni prevod ali rabo pojma, ki obstaja v drugem jeziku in je funkcionalno ekvivalenten pojmu v izvorniku. Primeri rešitev so predstavljeni v Tabeli 6.

Prevajalec si lahko s slovarjem pomaga le v določeni meri. Kadar gre za brezekvivalentno leksiko oziroma t. i. realije, slovarsko geslo nudi pojasnilo, redkeje pa ustreznico. Zakrajšek (1991: 309) v svoji obravnavi slovenske brezekvivalentne leksike na primeru slovensko-srbohrvaških slovarjev navaja, da so leksikografske rešitve lahko treh vrst: identifikacija je lahko opisna, v obliki besedne zveze (približna ustreznica) ter v

obliki ene besede, izposojenke. Opisna identifikacija, čeprav najbolj informativna, prevajalcu pri iskanju ustreznice ne pomaga veliko. Navajanje besedne zveze v slovarskem geslu ustreza navajanju približnega prevoda nekega lokalizma; ta rešitev je uporabljena najpogosteje. Izposojenka oziroma uvajanje tuje besede je uporabljeno zelo redko, predvsem pri jezikih z manjšim številom govorcev.

Sklep

Brezekvivalentna leksika, v katero sodijo tudi etnografske prvine, je zelo pomembna za ohranjanje nacionalne identitete, predvsem v sodobnem času globalizacije. Zato bi morala biti v slovaropisju in teoriji prevajanja deležna večje pozornosti ter z več praktičnimi napotki in rešitvami.

Viri

- BARHUDAROV, Leonid Stepanovič, 1975: *Jazik i perevod*. Moskva: Meždunarodna otnošenija.
- CATFORD, John C., 1965: *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.
- ĐUKANOVIĆ, Maja, 2000: Prevajanje slovenske brezekvivalentne leksike. Inka Štrukelj (ur.): *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije 2*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje. 258–263.
- IVIR, Vladimir, 1985: *Teorija i tehnika prevoda*. Sremski Karlovci: Centar »Karlovačka gimnazija«.

Simpozij OBDOBJA 30

VLAHOV, Sergei Ivanov, FLORIN, Sider, 1980: *Neperevodimoe v perevode*. Moskva: Meždunarodnye otnošenija.

ZAKRAJŠEK, Katjuša, 1991: O slovenačkoj leksici bez ekvivalenata u srpskohrvatskom jeziku i nekim modelima njene transpozicije. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 20*. Beograd. 303–310.

ZGUSTA, Ladislav, 1991: *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost.